

OD ZBIORU DO ANTOLOGII. GRECKIE POCZĄTKI

From Collection to Anthology: The Greek Origins

KRYSTYNA BARTOL

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Polska

E-mail: krbartol@amu.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5810-11-28>

Abstract

This paper presents the earliest Greek ways of thinking about collecting, compiling and enumerating in relation to literature and its functioning. The tendency to use catalogues as integral parts of literary works that organise various objects, matters and phenomena, and that facilitate their remembering has been present since the dawn of Greek poetry. As far back as the 5th century BCE the tendency found its expression in the creation of collections (*syllogai*) of poetic works which were arranged according to various criteria such as topic, genre, author, or function. Collecting works was characterised by the axiological attitude of the editors of the *syllogai* towards these works, which in the Hellenistic times led to the creation of anthologies, that is selections of works considered artistically best, and thus providing the recipients with pleasure – primarily the aesthetic one. Examining the earliest history of anthologising demonstrates that the Greek principles of utility and pleasure played a significant role in the selective reading of literature and in shaping literary judgments, as well as tastes in the culture of ancient Greece of all epochs.

Keywords: catalogue, collection (*syllogē*), anthology, oral literature, Archaic Greece, Classical Greece, Hellenistic epoch, utility and pleasure principles

Streszczenie

W artykule przedstawiono najwcześniejsze greckie sposoby myślenia o zbieraniu, zestawianiu i wyliczaniu w odniesieniu do literatury i jej funkcjonowania. Obecna od początków dziejów greckiej poezji skłonność do posługiwania się katalogami jako integralnymi częściami utworów, porządkującymi różne rzeczy, sprawy i zjawiska i ułatwiający ich zapamiętywanie, już w V w. p.n.e. znalazła wyraz w tworzeniu zbiorów (*syllogai*) poetyckich dokonań, które były układane według różnorodnych kryteriów (tematycznych, gatunkowych, autorskich, funkcjonalnych). Towarzysząca zbieraniu utworów aksjologiczna postawa redaktorów *syllogai* wobec tych utworów doprowadziła w czasach hellenistycznych do powstania antologii, czyli wyborów dzieł uznanych za artystycznie

najlepsze, a więc dostarczające odbiorcy przyjemności przede wszystkim estetycznej. Prześledzenie najwcześniejszych dziejów antologizowania pokazuje, że wszechobecne w życiu Greków zasady: użyteczności i przyjemności odgrywały znaczącą rolę w kształtowaniu się literackich sądów i gustów w starogreckiej kulturze wszystkich epok.

Słowa kluczowe: katalog, zbiór (*syllogē*), antologia, literatura oralna, Grecja archaiczna, Grecja klasyczna, epoka hellenistyczna, użyteczność, przyjemność

*Antologie literackie są jak muzea:
to retrospektywne zbiory tekstów-ekspонатów¹.*

Zapał do wyliczania², a więc umieszczania jeden po drugim tematycznie powiązanych ze sobą elementów, przejawiał się u najwcześniejszych Greków w tworzeniu katalogowych struktur w obrębie obszernych, prezentowanych ustnie utworów. Homerowy katalog okrętów, Hezjodejskie listy imion ważnych bogów, mniej ważnych bóstw, a nawet śmiertelniczek – kochanek Zeusa, zachowując walory informacyjne, były odbierane w kulturze żywego słowa także jako momenty popisowe występu artystycznego³. Ułatwiające zapamiętywanie wiadomości z jakiejś dziedziny⁴ i jednocześnie porządkujące je zestawienia miały więc – oprócz dydaktycznej – funkcję estetyczną i współtworzyły artystyczny wizerunek utworu, którego były częścią. Były próbą ogarnięcia różnorodnych mnogości, z którymi spotykali się Grecy w życiu i w swojej kulturowej wyobraźni, próbą kierującą się zasadami porządkującymi, z czasem coraz bardziej zretoryzowanymi, nastawionymi na osiągnięcie różnorodności (*poikilia*) w zdawałoby się monotonych wyliczeniach⁵.

¹ Zdanie to zacytujemy z rozprawy doktorskiej Magdaleny Kokoszki, *Powtarzanie i niepowtarzalność w antologii osobistej Tymoteusza Karpowicza: przypadek „Słojów zadrzewnych”*, Katowice 2006, s. 30, https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/4934/1/Kokoszka_Powtarzanie_i_niepowtarzalnosc_w_antologii_osobistej_Tymoteusza_Karpowicza.pdf (d.d. 26.03.2021).

² Umberto Eco określa go jako przejaw działalności artystycznej przyprawiający o zawrót głowy. Vide tytuł jego znanej książki wydanej w roku 2009 przez wydawnictwo Bompiani, *Vertigine della lista*, trafnie przełożony przez Tomasza Kwietnia frazą *Szaleństwo katalogowania*, Poznań 2009.

³ Jak udowodniła E. Minchin w pracy *The Performance of Lists and Catalogues in the Homeric Epic*, w: *Voice into Text. Orality and Literacy in Ancient Greece*, red. I. Worthington, Leiden 1996, s. 1–20.

⁴ Vide W. G. Thalmann, *Conventions of Form and Thought in Early Greek Epic Poetry*, Baltimore–London 1984, s. 26: „The catalogue may have originated as a way of presenting information in the absence of written documents”.

⁵ Nic więc dziwnego, że katalogi stały się atrakcyjnym sposobem konstruowania wewnątrztekstowego świata także dla encyklopedystów i zbieraczy mirabiliiów spod znaku tzw. drugiej sofistyki czasów cesarstwa rzymskiego. Na ten temat vide K. Bartol, *Aspekty literackie w „Uccie mędrców” Atenajosa*, w: *Sapere aude. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi dr. hab. Marianowi Szarmachowi z okazji 65 rocznicy urodzin*, red. I. Mikołajczyk, Toruń 2004, s. 47–54.

Mówienie o oszłomieniu⁶ wykazem, listą, spisem i wszelkiego rodzaju enumeracją jedynie pozornie ma niewiele wspólnego z poszukiwaniem początków i istoty zjawiska antologizowania rozumianego jako tworzenie wyboru z elementów jakiegoś zbioru, wyselekcjonowanych na podstawie takiego czy innego kryterium. Sporządzanie antologii może wydawać się na pierwszy rzut oka czynnością całkowicie przeciwną katalogowemu kumulowaniu i ahierarchicznemu zestawianiu elementów. W rzeczywistości obie procedury są sobie bliższe, niż można by sądzić na podstawie formacji nazewniczych funkcjonujących, także w języku polskim, na określenie czynności prowadzących do powstania obu typów zestawień (do greckich terminów wrócimy za chwilę). Z jednej strony mamy bowiem czasownik „zebrać” reprezentujący akcję narastającą⁷ i określający jej wynik rzeczownik „zbiór”, z drugiej formę z przedrostkiem sugerującym egresywność działania (wybrać)⁸ i jego rezultat (wybór). Dodajmy tu, że w niniejszej pracy interesują nas oba typy zestawień, w których elementami składowymi są nie pojedyncze imiona, nazwy własne, miejsca czy rzeczy, lecz całe utwory literackie. Innymi słowy będziemy starali się dociec natury i funkcji zestawień samodzielnych utworów poetyckich, zestawień, których istnienie jest potwierdzone tekstami pochodzącymi z epoki późnoarchaicznej i klasycznej kultury greckiej, nie zaś prostych, choć często stylistycznie nietuzinkowych wyliczeń *kata stoicheion* (czyli w porządku alfabetycznym), w które obfitowała grecka literatura wszystkich okresów.

Idea zestawiania, będąca próbą okiełznania mnogości, by nie rzec nadmiaru, musiała pojawić się bardzo wcześnie. W odniesieniu do produkcji literackiej wynikała z wszechobecności pieśni w życiu publicznym i prywatnym Greków⁹. Poezja prezentowana ustnie, improwizowana lub odtwarzana z pamięci przez kolejnych wykonawców, tworzyła wielki mentalny rezerwuar artystycznych dokonań, z którego korzystali zawodowcy i amatorzy, szukający utworu odpowiedniego na daną okazję. Zachowane antyczne testimonia pozwalają postawić hipotezę, że świadome selektywne działania zmierzające do stworzenia zbiorów, czy to utworów jednego autora, czy też utworów należących do jednej kategorii (tematycznej albo wyznaczonej miejscem bądź okazją wykonania¹⁰) pojawiają się

⁶ Znów przywołajmy U. Eco, op. cit., s. 18 i jego wizję reakcji odbiorcy na wizualne i werbalne katalogi na przestrzeni wieków.

⁷ Na temat tego derywatu czasownika „brać” vide M. Łaziński, *Wykłady o aspekcie polskiego czasownika*, Warszawa 2020, s. 70–71.

⁸ Na temat przedrostka wy- i jego ablatywnego znaczenia opuszczenia jakiegoś miejsca vide ibidem.

⁹ Instruktywny przegląd okazji prezentowania poezji w kulturze oralnej daje J. Herington, *Poetry into Drama: Early Tragedy and the Greek Poetic Tradition*, Berkeley–Los Angeles–London 1985.

¹⁰ Warto tu podkreślić, że idea zbierania utworów literackich już wówczas charakteryzowała się wielorakim podejściem typologicznym, obejmując zarówno wewnątrztekstowe (np. temat,

już w końcu V w. p.n.e. Tego rodzaju zbiory, nazwijmy je *syllogai*, chociaż termin ten w odniesieniu do zbiorów literackich pojawia się dopiero w czasach bizantyńskich¹¹, być może funkcjonujące początkowo w niektórych wypadkach niekoniecznie jako rzeczywiste książki, ale raczej – jak określił je Argentieri¹² – *solo un concetto quantitativo*, były kompilacjami utworów określonej kategorii powiązanych imieniem twórcy, jak również kompilacjami utworów różnych autorów przeznaczonych do wykonania w określonej sytuacji i spełniających określone cele. I choć, jak słusznie zauważono¹³, istnienie takich zbiorów nie mogło mieć wówczas kluczowego znaczenia w transmisji lirycznego dorobku tamtych twórców, wciąż zdominowanej przez obieg ustny, zapoczątkowały one proces selektywnego myślenia o literaturze, którego rezultatem było późniejsze wykluczanie się kanonów, będących przecież ciągiem „włączeń i wykluczeń”¹⁴.

Istnienia zbiorów utworów należących do jednej kategorii poetyckiej jednego autora już w V w. p.n.e. przekonująco dowiódł ostatnio David Sider na przykładzie epigramatycznej twórczości Simonidesa¹⁵. Niezależnie od tego, kto był ich redaktorem¹⁶, jego zadaniem było ustalenie atrybucji i przynależności gatunkowej utworów (co nie było zadaniem łatwym w tamtych czasach) i sporządzenie zbioru z tekstów będących już w obiegu¹⁷. Musiały to być teksty

kategoria metryczna lub gatunkowa), jak i kontekstualne (okoliczność wykonania utworu) cechy utworów. Wydaje się to istotne, gdyż pokazuje ciągłość koncepcji antologizowania i jej odmian, co Jerzy Smulski uznał za jedną z elementarnych oczywistości dotyczących tego zagadnienia, J. Smulski, *Antologia – ewolucja i dzisiejszy status gatunku. Kilka elementarnych oczywistości*, w: *Antologia literacka. Przemiany, ekspansja i perspektywy gatunku*, red. M. Kokoszka, B. Szałastra-Rogowska, Katowice 2017, s. 16–17.

¹¹ Vide D. Sider, *Sylloge Simonidea*, w: *Brill's Companion to Hellenistic Epigram*, red. P. Bing, J. S. Bruss, Leiden 2007, s. 114.

¹² L. Argentieri, *Epigramma e libro. Morfologia delle raccolte epigrammatiche premeleagree*, „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik” 1998, nr 121, s. 4. Vide jednak J. Barns, *A New Gnomologium: With Remarks on Gnostic Anthologies*, I, „The Classical Quarterly” 1950, nr 44, s. 133, który jest zdania, że mamy do czynienia z „written compilation rather than a mental storage”.

¹³ Vide T. A. Hadjimichael, *The Emergence of the Lyric Canon*, Oxford 2019, s. 204.

¹⁴ Vide ciekawe uwagi T. A. Hadjimichael, op. cit., s. 8, na temat dwóch greckich czasowników, *enkrinein* (dopuszczać, przyjmować, włączać) i *ekkrinein* (wyłączać, wykluczyć), odnoszących się do czynności oceny dzieła literackiego w procesie tworzenia kanonów.

¹⁵ Vide D. Sider, *Sylloge Simonidea*, s. 114–115; idem, *Simonides. Epigrams and Elegies*, Oxford 2020, s. 28–29.

¹⁶ Jak wykazał D. Sider, *Sylloge Simonidea*, s. 126, mogło istnieć kilka, lub nawet wiele, takich zbiorów twórczości jednego poety, zatem uzasadniony wydaje się pogląd, że „as copies made their way from person to person and city to city, additions (and subtractions and rearrangements) to individual copies led to multiple versions of *Sylloge* in existence at the same time”. D. Sider, *Simonides*, s. 29, sceptycznie odnosi się do hipotezy o możliwości autoedycji własnej twórczości przez samego autora, nawet tak żądnego sławy jak Simonides: „Simonides as self-editor is too hardly to accept”.

¹⁷ Vide L. Argentieri, op. cit., s. 2, który definiuje *syllogē* jako zbiór sporządzony „da parte di un redattore, che non interviene”.

cenione i uznane za warte zapamiętania¹⁸ wśród tysięcy epigramatów znanych ówczesnym ludziom.

Przykładem wczesnych zbiorów poetyckich ułożonych do użytku praktycznego w epoce dominującego przekazu ustnego są *syllogai* biesiadne, przeznaczone do wykonania podczas sympozjonu, zawierające utwory wielu autorów o różnorodnej tematyce (moralizatorsko-dydaktycznej i rozrywkowej) wpisującej się we wczesnogrecki etos biesiadny. Świadcstwa antyczne potwierdzają, że na początku V w. p.n.e. były w użyciu kolekcje elegijnych utworów sympotycznych, a także zbiory utworów ułożonych w melicznych miarach wierszowych, przeznaczonych do biesiadnej prezentacji. Ich pojawienie się, jak słusznie zauważyli badacze¹⁹, zbiega się w czasie z upowszechnieniem się sofistycznego modelu edukacji literackiej, nastawionej na stosowanie selektywnej metody doboru tekstów w nauczaniu²⁰. Niezależnie od tego, czy pierwotna postać zbioru poezji elegijnej, znanego dziś jako składające się z dwóch ksiąg *Corpus Theognideum*, powstała w swoim ogólnym zarysie w Megarze, jak chce Colesanti²¹, przed rokiem 420 p.n.e., czy też jest ona proveniencji ateńskiej, jak udowadnia Bowie²², ważny dla śledzenia rozwoju koncepcji antologizowania jest fakt, że mamy tu do czynienia ze zbiorem utworów różnego autorstwa, sporządzonym przez redaktora, który najprawdopodobniej sam był poetą i umieścił w zbiorze także swoje własne (przypuszczać należy, że uznane za najlepsze) dokonania poetyckie. Wskazanie nazwiska artysty-kompilatora ma dziś charakter spekulatywny, choć argumenty wysunięte przez Ewena Bowie²³, który wskazuje na związanego ze środowiskiem sofistów Euenosa z Paros, są poważne i naukowo uzasadnione. Antyczne świadectwa pozwalają przypuszczać²⁴, że już w V w. p.n.e. istniał podobny do

¹⁸ Właśnie ten rodzaj oceny utworów włączanych do zbiorów, a później antologii, zdaje się łączyć greckie upodobanie do sporządzania katalogów i krytycznoliterackie działania. Cf. wyrażenie *ta mnēmēs axia* u Atenajosa (9.368f) w odniesieniu do rzeczy wyliczonych w katalogu (warzywa, prosięta i wieprze, ptaki).

¹⁹ Vide J. Barns, *A New Gnomologium: With Some Remarks on Gnomie Anthologies*, II, „The Classical Quarterly” 1951, nr 45, s. 4–9, oraz L. Canfora, *Le collezioni superstiti*, w: *Lo spazio letterario della Grecia antica*, red. G. Cambiano, L. Canfora, D. Lanza, Roma 1995, s. 122: „questo scritto [...] si inquadra bene nell’interesse che l’ambiente »socratico« sembra aver nutrito per il poeta megarese teorico della prevalenza aristocratica”.

²⁰ W tej części wywodu korzystam z uwag zawartych w pracy K. Bartol, *Structuring the Genre: The Fifth- and Fourth-Century Authors on Elegy and Elegiac Poets*, w: *The Reception of Greek Lyric Poetry in the Ancient World: Transmission, Canonization and Paratext*, red. B. Currie, I. Rutherford, Leiden 2020, s. 139–143.

²¹ G. Colesanti, *Questioni Teognidee. La genesi simposiale di un corpus di elegie*, Roma 2011, s. 329–330.

²² E. L. Bowie, *An Early Chapter in the History of the „Theognidea”*, w: *Approaches to Archaic Greek Poetry*, red. X. Riu, J. Pórtulas, Messina 2012, s. 125–127.

²³ Ibidem, s. 131.

²⁴ Zanalizowali je dokładnie A. Aloni i A. Ianucci, *Writing Solon*, w: *Iambus and Elegy: New Approaches*, red. L. Swift, C. Carey, Oxford 2016, s. 155–173.

Corpus Theognideum zbiór elegii biesiadnych, zawierający oprócz elegii Solona, które stanowiły zasadniczy trzon zbioru, także elegie innych poetów, w tym sofisty Kritiasa, który ten zbiór sporządził. Nie da się natomiast wskazać redaktora datowanej najwcześniej na V w. p.n.e. kolekcji melicznych utworów biesiadnych²⁵, znanych starożytnym jako skolia attyckie²⁶. Nie można też ustalić, czy włączył on do zbioru także własne kompozycje biesiadne. Przytoczone w liczbie dwudziestu pięciu przez Atenajosa, poklasycznego miłośnika literackiej spuścizny epok wcześniejszych²⁷, twory ze zbioru to najprawdopodobniej przykład jednego z wielu tzw. *Commersbücher*, wykorzystywanych w Grecji przez uczestników towarzyskich spotkań przy winie²⁸.

Wymienione tu zbiory poetyckie datowane na epokę klasyczną uzmysławiają nam, że działania zmierzające do skompletowania w formie zbiorów dawnej i świeżej spuścizny literackiej, a więc „założycielski gest zbierania”, jak nazwał początki tej praktyki Aleksander Nawarecki²⁹, nie ograniczał się do tworzenia kolekcji wyłącznie epigramatycznych, jak stało się to praktyką, czy wręcz modą, epoki hellenistycznej, uznawanej za koronny czas³⁰ poetyckiego antologizowania, lecz dotyczył wielu różnorodnych kategorii poetyckich uprawianych od zarania dziejów kultury greckiej³¹.

Postawa redaktora jedynie zestawiającego utwory w formę zbioru w sposób pożyteczny dla jego użytkownika ustępuje z czasem postawie krytyka oceniającego wartość artystyczną zestawianych utworów, co prowadzi do powstawania kolekcji, które są wynikiem wartościujących ocen kompilatora-antologisty. Nazwanie go kwiaciarzem (ἄνθος, *anthos*, znaczy kwiat, λέγω, *legō* – zbieram), a tworzonego przez niego produktu bukietem czy też wiązką kwiatów (ἀνθολόγιον, ἀνθολογία, *anthologion, anthologia*) jest tu znamienne, bo nawiązuje do występujących

²⁵ Vide H. Fabbro, *I carmi convivali attici*, Roma 1995, s. XLIII.

²⁶ Na temat znaczenia nazwy gatunkowej vide J. Danielewicz, *Liryka starożytnej Grecji*, Warszawa–Poznań 1996, s. 47–48.

²⁷ Atenajos, *Uczta mędrców*, księga 15, 694c–695f.

²⁸ Vide H. Fabbro, op. cit., s. XXV: „la raccolta [...] riproduce uno dei numerosi *Commersbücher* circolanti sin dall'ultimo scorcio del VI secolo ad uso dei simposiasti”.

²⁹ A. Nawarecki, *Antologia jako „gatunek koronny” naszych czasów*, w: *Antologia literacka*, s. 22.

³⁰ Nawiązujemy tu, na zasadzie przeniesienia, do terminu Ireneusza Opackiego przywołanego przez A. Nawareckiego, op. cit., s. 23–25, w kontekście rozważań o gatunku literackim.

³¹ Mamy powody, by sądzić, że nie tylko lirycznych, ale i heksametrycznych. Ułożone w tym metrum gnomiczne refleksje Fokylidesa, poety działającego w VI w. p.n.e. w Milecie, były z pewnością wcześniej zestawiane w formie katalogowego wyliczenia i opatrywane formułą „myśl to Fokylidesa” (przekład J. Danielewicza). Datowany na I w. n.e. zbiór przypisywanych mu sentencji odzwierciedlał być może wcześniejsze kolekcje. Zwróćmy przy tym uwagę na obserwację poczynioną przez L. Argentię, op. cit., s. 19, który rozróżnia dwa typy zbiorów, mianowicie przeznaczone do użytku oficjalnego i prywatnego. Pierwsze charakteryzuje „omogeneità dei testi”, drugie tworzą „testi di diverso genere”.

w najdawniejszej poezji greckiej metaforycznych znaczeń rzeczownika *anthos* na określenie czegoś najlepszego, najbardziej wartościowego i zarazem zachwycającego. Wystarczy wspomnieć pojawiającą się często u wczesnych poetów frazę ἡβης ἄνθος (*hēbēs anthos*, kwiat młodości)³², czy wyraźnie wkraczające już w sferę działalności artystycznej wyrażenia ὕμνων ἄνθος (*hymnōn anthos*, hymnów kwiat) / ἄνθεα ὕμνων (*anthea hymnōn*, kwiaty hymnów) u Pindara, piewcy sportowych zwycięstw³³. Wielość odniesień znaczeniowych użytego przerośnie (na oznaczenie czegoś wybranego i najlepszego) rzeczownika *anthos* podkreśla scholiasta w komentarzu do wersu 955 wystawionego w roku 458 p.n.e. *Agamemnona* Ajschylosa. Stwierdza: ἄνθος – πᾶν τὸ ἐξαιρέτων καὶ ἔκκριτον (*anthos: pan to exaireton kai ekkriton*, kwiat [oznacza] wszystko to, co wybrane i przednie)³⁴. Nie ulega więc wątpliwości, że choć metaforyczne znaczenie słów ἀνθολόγιον, ἀνθολογία (*anthologion, anthologia*) odnoszące się do kolekcji utworów literackich jest poświadczane dopiero w połowie II w. n.e., konceptualizacja antologizowania, pojmowanego jako wybieranie utworów najwartościowszych w jakiejś kategorii, funkcjonowała w czasach o wiele wcześniejszych³⁵, przedaleksandryjskich. Kathryn Gutzwiller³⁶ słusznie co prawda zauważa, że najwcześniejszym znanym nam potwierdzeniem metaforycznego użycia słowa „kwiaty” na określenie zbioru poetyckiego jest epigram Nossis, której *floruit* przypada na rok około 300 p.n.e., jednak myślenie o wartościowej poezji w kategoriach florystycznych przebija wyraźnie już z wspomnianych wyżej miejsc u Pindara.

³² Przykładowo vide *Iliada*, 13, 484, *Hymn do Hermesa*, wers 375, Hezjod, *Teogonia*, 988, Tyrtajos, fr. 10, 28 West, *Theognidea*, wers 1070.

³³ *Ody olimpijskie* 6, 105 i 9, 48. Pindar w swojej twórczości bawi się oboma, dosłownym i przerośnym, znaczeniami słowa „kwiat” w kontekście świętowania zwycięstwa. Vide R. Stoneman, *Pindar*, New York 2014, s. 116. Posługuje się także metaforyczną formułą ἄνθος ἡβας (*anthos hēbas*, kwiat młodości), tak popularną wśród poetów archaicznych i klasycznych (*Oda pytyjska* 4, 159).

³⁴ Agamemnon mówi o Kassandrze, nazywając ją πολλῶν χρημάτων ἐξαιρέτων ἄνθος (*pollōn chrēmātōn exaireton anthos* (z wielu rzeczy [chodzi o łup wojenny] wybrany kwiat).

³⁵ Odnotujmy w tym miejscu, że instruktywny skądinąd w części przeglądowej artykuł Iwony Słomak, *Anthologia w czasach antycznych i późniejsza recepcja pojęcia: europejskie anthologiae nowożytne (rekonesans)*, w: *Antologia literacka*, s. 36–49, okazuje się mylący w dwóch kwestiach. Autorka słusznie wspomina (s. 36), że użycie czasownika ἀνθολογέω (*anthologeō*) w znaczeniu dosłownym znajdujemy u Arystotelesa (H.A. 628b). Nie podpira jednakże żadnym odwołaniem się do źródła twierdzenia, że „w znaczeniu metaforycznym” pojawia się „dopiero w literaturze hellenistycznej”. Tymczasem terminy ἀνθολόγιον, ἀνθολογία (*anthologion, anthologia*) mają swoje najwcześniejsze potwierdzenie nie w epoce hellenistycznej, ale dopiero w połowie II w. n.e. (Diogenianos, Lukian), a czasownik ἀνθολογέω zdaje się nie funkcjonować w znaczeniu metaforycznym jeszcze dłużej. Nie oznacza to jednak, że konceptualizacja antologizowania w znaczeniu zbierania utworów nie istniała o wiele wcześniej aniżeli w czasach hellenistycznych. Autorka zdaje się mylić termin z pojęciem (w semiotycznym rozumieniu C. K. Ogdena i I. A. Richardsa), a brak nazwy zjawiska oznacza w jej przekonaniu brak samego zjawiska.

³⁶ K. Gutzwiller, *Poetic Garlands. Hellenistic Epigrams in Context*, Berkeley–Los Angeles–London 1998, s. 79.

Nossis w swoim czterowersowym, uznawanym za programowy epigramacie³⁷, przyznając się do safickich inspiracji swojej twórczości, konkluduje: „To mówi Nossis: ta, której nie pokochała Afrodyta, nie poznała, jakimi kwiatami są róże”. Róże oznaczają tu bez wątpienia utwory miłosne, tworzone pod wpływem przeżyć osoby je komponującej. Jest nią Nossis, która dokonuje tu swoistej autoprezentacji jako poetki, nawiązując do słynnych „róz z Pierii” Safony³⁸, z którymi kontakt wyróżnia ją spośród innych kobiet, niezajmujących się poezją, i safickiego wyznania o prymacie uczucia nad innymi wartościami w życiu³⁹. Początkowy utwór zbioru⁴⁰ pokazuje więc sposób konceptualizowania wieloelementowego artystycznego produktu jednego autora⁴¹. Z czasem „wiązanka” poetycka nabierze znaczenia zbioru przede wszystkim wieloautorskiego⁴², którego redaktor, w ferworze poetyckiego agonu z twórcami uznanymi przez siebie za wybitnych, włączy do niego także własne utwory⁴³. Powstaną antologie w rodzaju *Wieńca* Meleagra, zatytułowanej tak samo antologii Filipa, a później i *Kręgu* Agatiasza⁴⁴.

Chociaż kryteria użyteczności i przyjemności były ze sobą od zawsze ściśle związane w starożytnej praktyce i teorii literackiej⁴⁵, grecka kultura czasów najwcześniejszych kładła nacisk na edukacyjno-moralizatorskie i psychagogiczne oddziaływanie sztuki, aspekty estetyczne traktując jako służebne w ich osiągnięciu. Począwszy od okresu hellenistycznego z uwagi na coraz większy zasięg odbioru czytelniczego na znaczeniu zyskują różnorakie aspekty warsztatu poetyckiego, literackie eksperymenty i cyzelowanie formy. Erudycja gabinetowych poetów, szukających nietuzinkowych środków ekspresji ma olśniewać

³⁷ AP 5, 170. Vide K. Gutzwiller, op. cit., s. 75.

³⁸ Safona, fr. 55 Voigt. Wszechstronną interpretację utworu przeprowadza J. Danielewicz, *Liryka grecka*, t. 2: *Melika*, Warszawa–Poznań 1999, s. 177–181.

³⁹ Safona, fr. 16, 1–4 Voigt: „Ci mówią: »jeźdźcy«, tamci zaś »piechota«, / Inni: »okręty na tej czarnej ziemi / Są najpiękniejsze«, ja tymczasem mówię »to, co ktoś kocha«” (przekład Jerzego Danielewicza).

⁴⁰ Dowody na istnienie zbioru utworów Nossis, najprawdopodobniej sporządzonego przez nią samą, zbiera i analizuje Gutzwiller, op. cit., s. 75–79.

⁴¹ Na temat autoedycji utworów, tzw. *libelli*, które pojawiają się począwszy od III w. p.n.e. vide L. Argentieri, op. cit., s. 2.

⁴² Vide K. Gutzwiller, op. cit., s. 79: „Of course, the term anthology developed only later, with specific application to a selection of verse from a number of authors. But Nossis deserves credit for first extending the metaphor of poetry as flowers to collected works”.

⁴³ Na temat agonistycznej postawy antologistów wobec zbieranego materiału poetyckiego vide L. Argentieri, op. cit., s. 11.

⁴⁴ Nie omawiamy w tym artykule charakteru hellenistycznych i późniejszych antologii epigramatów.

⁴⁵ Nie rozwijając szerzej tego obszernego tematu, jako kwintesencję poglądu starożytnych Greków i Rzymian na związek pożytku i przyjemności w kontekście tworzenia literatury przypomnijmy słynne słowa Horacego ze *Sztuki poetyckiej* (w. 343): *omne tulit punctum qui miscuit utile dulci* (ten zdobył uznanie, kto zmieszał pożyteczne z przyjemnym).

i sprawiać estetyczną przyjemność odbiorcy. Ta pragmatyczna dwutorowość greckiej sztuki słowa daje się zauważyć także w odniesieniu do zbiorów i antologii antycznych. Najwcześniejsze zbiory poezji, wspierające artystyczne występy wykonawców podczas prywatnych i publicznych okoliczności prezentowania utworów, były nastawione na ułatwienie realizacji celów paideutycznych i moralizatorskich. Hellenistyczne antologie były układane z kolei, aby dostarczyć wyrafinowanej przyjemności koneserom poszukującym piękna i estetycznych przeżyć w kontakcie z najwyższej próby poezją, starannie wyselekcjonowaną przez krytyków i znawców tradycji. Oba sposoby konceptualizowania działalności, której rezultatem było powstawanie zbiorów i antologii, znalazły odzwierciedlenie w kwiatowych metaforach funkcjonujących w tradycji retorycznej co najmniej od czasów Izokratesa⁴⁶, stosowanych przede wszystkim w odniesieniu do kształcenia adeptów sztuki słowa. Nawiązał do nich Plutarch w traktatach *Jak młodzież powinna słuchać poetów*⁴⁷ i *O słuchaniu wystąpień*⁴⁸. W pierwszym zaleca w doborze lektur naśladowanie pszczół, które nawet z niezbyt zachwycających swoim widokiem kwiatów umieją wyprodukować smaczny i pożywny miód⁴⁹. A o dwóch typach selektywnej postawy wobec dostępnych do czytania tekstów i ich stylu powiada, przyrównując ludzi oddających się temu działaniu do zbieraczy kwiatów: jedni są jak kwiaciarki, drudzy jak pszczoły. „Kobiety wijące wieńce wyszukują kwitnące i pachnące rośliny, by spleść i związać je razem, co jest zajęciem ulotnym i bezowocnym. Pszczoły zaś obleciawszy wielokrotnie łąki ukwiecone fiołkami, różami i hiacyntami, siadają na bardzo ostrym i szorstkim tymianku i z nim obcując *o płowy troszczą się miód*. [...] Tak też słuchacz rozmiłowany w sztuce i mający zdrowy gust powinien [...], skupiwszy uwagę na treści [...] wydobyć z niej to, co jest właściwe i pożyteczne”⁵⁰. Dla naszych rozważań ważne są nie tyle preferencje Plutarcha filozofa, który wyżej stawia czysty pożytek płynący z literatury nad estetyczne walory czytanych dzieł, ile właśnie owo spolaryzowanie czytelniczych oczekiwań i zapotrzebowań. Trafnie oddaje ono bowiem, jak się wydaje, dwoistość okoliczności i przyczyn pojawienia się w kulturze greckiej najpierw (gdy poezja była najważniejszym środkiem paidei) zbiorów pieśni, kształtujących postawy dawnych Hellenów,

⁴⁶ Zwraca na nie uwagę J. Barns, *A New Gnomologium*, I, s. 132–134.

⁴⁷ *Quomodo adolescens poetas audire debeat*, 32E (§ 12).

⁴⁸ *De recta ratione audiendi*, 41F (§ 8).

⁴⁹ Vide przekład zbiorowy pod kierunkiem K. Kumanieckiego, *Plutarch. Jak młodzież powinna słuchać poetów*, Warszawa 1957, s. 54: „Pszczola znajduje w najbardziej gorzkich kwiatach, w najbardziej klujących ostach najlepszy i najużyteczniejszy miód: podobnie chłopcy, jeżeli dobrze są syceni poezją, potrafią w jakiś sposób nawet z utworów zawierających zło i nierozumne aluzje wyciągnąć dla siebie korzyść i pożytek”.

⁵⁰ Przekład (z drobnymi modyfikacjami) M. Szarmacha, *Plutarch. O słuchaniu wystąpień*, Sztum 2009, s. 13.

i z czasem (gdy odbiorcy literatury stają się coraz bardziej biegłymi w sferze sztuki koneserami) antologii – wyborów dokonań literackich uznanych za arcydzielne ze względu na bogactwo zastosowanych w nich i budzących intelektualną przyjemność rozwiązań artystycznych.

Towarzyszące powstawaniu antycznych zbiorów i antologii indywidualne wybory są dla nas ważnym świadectwem kultury epok, w których wyborów tych dokonywano. Śledzenie metamorfoz antologicznych wyborów pokazuje z jednej strony, jak zmieniają się gusty i upodobania lekturowe na przestrzeni wieków, z drugiej pozwala uchwycić to, co niezmiennie w „zrywaniu kwiatów Muz z Helikonu i kwietnych pąków z Pierii sławnych lasów”⁵¹.

Bibliografia

- Aloni, Antonio, Ianucci, Alessandro, *Writing Solon*, w: *Iambus and Elegy: New Approaches*, red. L. Swift, C. Carey, Oxford 2016, s. 155–173.
- Argentieri, Lorenzo, *Epigramma e libro. Morfologia delle raccolte epigrammatiche premeleagree*, „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik” 1998, nr 121, s. 1–20.
- Barns, John, *A New Gnomologium: With Remarks on Gnomonic Anthologies*, I, „The Classical Quarterly” 1950, nr 44, s. 126–137.
- Barns, John, *A New Gnomologium: With Some Remarks on Gnomonic Anthologies*, II, „The Classical Quarterly” 1951, nr 45, s. 1–19.
- Bartol, Krystyna, *Aspekty literackie w „Uczcie mędrców” Atenajosa*, w: *Sapere aude. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi dr. hab. Marianowi Szarmachowi z okazji 65 rocznicy urodzin*, red. I. Mikołajczyk, Toruń 2004, s. 47–54.
- Bartol, Krystyna, *Structuring the Genre: The Fifth- and Fourth-Century Authors on Elegy and Elegiac Poets*, w: *The Reception of Greek Lyric Poetry in the Ancient World: Transmission, Canonization and Paratext*, red. B. Currie, I. Rutherford, Leiden 2020, s. 129–147.
- Bowie, Ewen Lyall, *An Early Chapter in the History of the „Theognidea”*, w: *Approaches to Archaic Greek Poetry*, red. X. Riu, J. Pórtulas, Messina 2012, s. 121–148.
- Canfora, Luciano, *Le collezioni superstite*, w: *Lo spazio letterario della Grecia antica*, red. G. Cambiano, L. Canfora, D. Lanza, Roma 1995, s. 122–37.
- Colesanti, Giulio, *Questioni Teognidee. La genesi simposiale di un corpus di elegie*, Roma 2011.
- Danielewicz, Jerzy, *Antologia liryki hellenistycznej*, Warszawa 2018.
- Danielewicz, Jerzy, *Liryka starożytnej Grecji*, Warszawa–Poznań 1996.

⁵¹ *Antologia palatyńska* 4, 2, 1–2, przekład Jerzego Danielewicza (z zamianą słowa „pączki” na „paki”), który ten urywek z programowego utworu antycznego antologisty uczynił mottem sporządzonej przez siebie *Antologii liryki hellenistycznej*, Warszawa 2018, s. 7, zawierającej wydanie, przekład i naukowy komentarz najbardziej reprezentatywnych utworów lirycznych tej epoki.

- Eco, Umberto, *Szaleństwo katalogowania*, tłum. T. Kwiecień, Poznań 2009.
- Fabbro, Helena, *I carmi conviviali attici*, Roma 1995.
- Gutzwiller, Kathryn, *Poetic Garlands. Hellenistic Epigrams in Context*, Berkeley–Los Angeles–London 1998.
- Hadjimichael, Theodora A., *The Emergence of the Lyric Canon*, Oxford 2019.
- Herington, John, *Poetry into Drama: Early Tragedy and the Greek Poetic Tradition*, Berkeley–Los Angeles–London 1985.
- Kokoszka, Magdalena, *Powtarzanie i niepowtarzalność w antologii osobistej Tymoteusza Karpowicza: przypadek „Słojów zadrzewnych”*, Katowice 2006, s. 30, https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/4934/1/Kokoszka_Powtarzanie_i_niepowtarzalnosc_w_antologii_osobistej_Tymoteusza_Karpowicza.pdf (d.d. 26.03.2021).
- Łaziński, Marek, *Wykłady o aspekcie polskiego czasownika*, Warszawa 2020.
- Minchin, Elisabeth, *The Performance of Lists and Catalogues in the Homeric Epic, w: Voice into Text. Orality and Literacy in Ancient Greece*, red. I. Worthington, Leiden 1996.
- Nawarecki, Aleksander, *Antologia jako „gatunek koronny” naszych czasów*, w: *Antologia literacka. Przemiany, ekspansja i perspektywy gatunku*, red. M. Kokoszka, B. Szałasta-Rogowska, Katowice 2017, s. 22–35.
- Plutarch, *Jak młodzież powinna słuchać poetów*, tłum. zbiorowe pod kierunkiem K. Kumarnieckiego, Warszawa 1957.
- Plutarch, *O słuchaniu wystąpień*, tłum. M. Szarmach, Sztum 2009.
- Sider, David, *Simonides. Epigrams and Elegies*, Oxford 2020.
- Sider, David, *Sylloge Simonidea*, w: *Brill’s Companion to Hellenistic Epigram*, red. P. Bing, J. S. Bruss, Leiden 2007, s. 113–130.
- Słomak, Iwona, *Anthologia w czasach antycznych i późniejsza recepcja pojęcia: europejskie anthologiae nowożytne (rekonesans)*, w: *Antologia literacka. Przemiany, ekspansja i perspektywy gatunku*, red. M. Kokoszka, B. Szałasta-Rogowska, Katowice 2017, s. 36–49.
- Smulski, Jerzy, *Antologia – ewolucja i dzisiejszy status gatunku. Kilka elementarnych oczywistości*, w: *Antologia literacka. Przemiany, ekspansja i perspektywy gatunku*, red. M. Kokoszka, B. Szałasta-Rogowska, Katowice 2017, s. 13–21.
- Stoneman, Richard, *Pindar*, New York 2014.
- Thalmann, William G., *Conventions of Form and Thought in Early Greek Epic Poetry*, Baltimore–London 1984.

KRYSTYNA BARTOL – prof. dr hab., hellenistka w Instytucie Filologii Klasycznej UAM, zajmuje się poezją grecką oraz poklasyczną grecką prozą. Jest autorką napisanej w języku angielskim monografii poezji elegijnej i jambicznej oraz komentowanego wydania utworów należących do obu gatunków. Opublikowała liczne artykuły naukowe dotyczące liryki greckiej w specjalistycznych periodykach krajowych i zagranicznych. Przełożyła na język polski i opatrzyła komentarzami dzieła m.in. Pseudo-Plutarcha *O muzyce*, Filodemosa z Gadary,

Pseudo-Hippokratesa i Atenajosa (we współautorstwie z Jerzym Danielewiczem). Jej najnowszą książką jest pierwszy polski przekład (wraz z monograficznym wstępem i komentarzem) poematu dydaktycznego pióra żyjącego w II w. n.e. poety greckiego Oppiana, *Halieutika. Poemat o rybach i rybakach* (Wydawnictwo Naukowe UAM, 2020). Od roku 2016 jest członkinią Rady Naukowej Narodowego Centrum Nauki.